

KUIDAS RAAMATUKOGU-TÜPOLOOGIAT PARANDADA?

Peeter Olesk

Riigikogu

Tüpoloogilist lähenemisviisi ei maksa karta, vastupidi, tihtipeale on see koguni hädavajalik. Tüpoloogilise lähenemisviisi all pean ma käesoleval korral silmas uurimisaluste (või suhtealuste) objektide sellist kirjeldamist, kus mingi suurema terviku osi kõrvutatakse ühtaegu ülevalt alla ja alt üles. Teisisõnu, tüpoloogilises lähenemisviisis on hierarhia mõlemas suunas, ülenev ja alanev, omavahel võrdne. Selliselt ehitatud tüpologia individualiseerib nii palju, kui piisab, ja üldistab sedavõrd, kuivõrd on vajalik.

Ülikooli raamatukogu inimesed mäletavad ning teised saavad nüüd kohe teada, et kuni 1999. a. kevadeni kasutasin ma oma kolleegidest kõneldes kõigi kuuldes niisugust tüpoloogilist kirjeldust, mis kindlasti ei ole raamatukogunduses tavaline. See oli sügavalt individuaalne, kuid see ei olnud kunagi subjektiveeritud. Tähestiku järgi kuulusid tüpoloogilisse nimestikku:

Kavalpea
Lõukoer
Suli
Säutsuja
Tüüp
Vanamutt
Vaba kasakas
Varblane
Võllaroog
Võrukael

Oli ainult üks tüübinimi, mida ma avalikult ei kasutanud; aususe nimel olgu ka see ära toodud: Kanaema.

Ei mäleta, et keegi oleks tulnud küsima: miks ma olen Tüüp? Ei olnud ka kedagi, kes oleks nõudnud: miks ei ole mind nende tüüpide hulgas? Ja ei olnud ühtegi juhtu, kus mulle oleks öeldud: hea küll, mina võin ju Võllaroog olla, aga too teine ei ole Kavalpea, tema on Suli. Vastupidi, kui ma ühel koosolekul, mis tegelikult polnud mitte koosolek, vaid sünnipäeva-istung (või -seisang), ütlesin Urve Tõnnovile, et tema on Säutsuja, siis see ei tekitanud Mare Rannas, kes võttis sõna pärast mind, mingit võõristust, vaid ta hakkas seda tüpoloogilist iseloomustust otsekohe arendama ja soovis siiralt: "Säutsu aga edasi!". Ning Rein Saukas hakkas oma kirjadele alla kirjutama mitte enam "Rein Saukas", vaid "1/2 kasakas Rein Saukas".

See, mida ma kirjeldasin, on **peaaegu-tüpoloogia**. Range tüpoloogia teeb üksikutel tüüpidel vahet sammuga, mille pikkus on defineeritud. Range tüpoloogia defineerib juba ette ka selle suurema terviku, mille sees ta üksikuid tüüpe eristab. Minu puhtempiiriline ehk fenomenoloogiline tüpoloogia kirjeldas **kolleege**, püüdmata samas hõlmata neid kõiki. See ei defineerinud ühtegi tüüpi, vaid funktsionaliseeris neid sellise metafoori kaudu, mis

pakkus välja virtuaalse identiteedi. See ei olnud regulaarne: ta ei postuleerinud, kui suur on vahe Suli ja Vaba kasaka vahel, ja ta ei fikseerinud, et see vahe peab olema samasugune ka Lõukoera ja Vanamuti vahel. See ei olnud ka hierarhiseeriv: Vanamutt ei olnud vähem autoriteetne kui näit. Lõukoer ja Varblane ei olnud alamal kui Tüüp. Ja lõpuks ei olnud see ka normatiivne, sest miski ei öelnud, et keegi peab olema Võrukael ja et see on halb, kui keegi on näit. Suli. Mind huvitas **mobiilne** tervik.

Tüpoloogia ei pea välistama normi kehtestamist. Kui ma siiski taotlesin, et tüpoloogia ei oleks normatiivne, siis eeskätt ajaloolistel põhjustel. Eesti ühiskond ei ole vaba hirmust selliste tüpoloogiliste iseloomustuste ees, millele antakse **negatiivselt** normatiivne tähendus. Näit “kulak”, “fašistide käsilane”, “kodanlik natsionalist”, “reaktsiooniline emigrant”, “valel poolel sõdinu”, uusimal ajal “ajaloolane”, “kaitseliitlane” jne. Määratluse “tõusik” järgi ei saa karistada — ehkki see on kahtlemata halvustav. Seevastu näit. määratluse “metsavend” järgi on repressseeritud ja nagu hästi teada, ka neid, kes ei olnud metsavennad. Polnud mingit ratsionaalset põhjust seda hirmu Tartu Ülikooli Raamatukogus süvendada — eriti olukorras, kus Tartu Ülikooli rektor (em.) prof. Peeter Tulviste oli kõigi kuuldes ülikooli raamatukogu Võhma Lihakombinaadiga juba võrrelnud. Samas kui emotsioonidest vaba normatiivne tüpoloogia oleks nõudnud kollektiivi kirjeldamist seinast sein, milleks ei olnud tungivat praktilist vajadust.

Teisiti on lugu aksiomaatilise tüpoloogiaga, millesse norm on nii-öelda juba sisse kirjutatud. Ent mulle tundub, nagu ei oleks raamatukogude aksiomaatiline tüpoloogia meile ka edaspidi jõukohane. Raamatukogud mahuvad kahe äärmuse vahele. Raamatukogu on olemas siis, kui on olemas vähemasti üks trükis. Kui see puudub, siis raamatukogu **veel** ei ole. Minu käsitus saab mõistetavamaks, kui see üks trükis on näiteks antoloogia ehk valik suuremast hulgast tekstidest. Kuid see on kõrvaline. Raamatukogu tekib alates esimesest trükisest. Aga me ei ole suutelised määratlema, mis **enam** ei ole raamatukogu. Teed teise äärmusse tähistab **internet**, võrgustik, kuhu mahuvad põhimõtteliselt kõik trükised, ka need, mida veel ei ole. Tunduvalt elulähedasem on tüpologiseerida neid raamatukogusid, mis on meil reaalselt olemas, tehes seda nii, et me ei sea esikohale nende halduslikku sõltuvust — mis on ajalooliselt ju väga muutuv ja on pealegi enamasti raamatukoguväline kategoria — ning võttes ühtlasi aluseks need teenused, mille täitmist lugeja ja ühiskond peamiselt ootabki. Vastasel korral jääb nii, et teaduslike raamatukogude probleem taandatakse pelgalt sellele, kas kõrgemal õppeasutusel on oma raamatukogu või ei, ja kogu raamatukogu tüpoloogia nõnda, nagu seda normatiivsena rakendatakse näiteks raamatukogustatistikas.

Viimase trobikonna aasta kestes on Eesti raamatukogundust mõjutanud oluliselt neli protsessi — kolm raamatukogunduse sees, üks kõrval. Kolm esimest on:

1. RR 1988–1998
2. RR 1988–1999
3. rr 1988–1997

RR ... märgib Rahvusraamatukogu arendamist tema nimetuse rakendamisest Rahvusraamatukogu 2. seaduse kehtestamiseni. See on institutsiooniline areng.

RR ... märgib rahvaraamatukogude arengut keelatud kirjanduse loetelude kaotamisest kuni Tartu Maakonna Keskraamatukogu kolimiseni Kõrvekülla. Mitmete maakonna keskraamatukogude (näit. Viljandi) saatus on veel või endiselt lahendamata, kuid oli juba sellal,

1990. aastate algupoolel, ebaloomulik, et Tartus tõsteti maakondlik kogu "lihtsalt" ühest ebakindlast ruumist teise — nagu olekski see kogu lahendus.

rr ... märgib rahvusraamatukogu kui *Estonica*, s.o. Eestit puudutava trükise kogumise ja korraldamise põhimõtete kompleksi arengut alates erihoiufondide kaotamisest kuni sundeksemplari seaduse rakendamiseni aastast 1997.

Nende protsesside kõrvale tuleb neljandana asetada akadeemilise lugeja kasv. Akadeemilise lugeja all mõistan ma raamatukogu seda kasutajat, kes eeldab, et temast saab Lääne mõistes akadeemik, graduateeritud kõrgharidusega haritlane. Absoluutarvudes ei tarvitse niisuguse lugeja kasv näida väga markantsena. 1990. aastal oli Tartu Ülikoolis üliõpilasi 8020, 1998. aastal oli neid 9160. 1990. aastal oli Tartu Ülikoolis 104 professorit, 1998. aastal 123. Need muutused ei ole rõhutatult radikaalsed, kuid kui 1989 oli Tartu Ülikoolis filoloogilisi professuure ~12 ja 1999 on neid 21 ja kui 1989. aastal oli Eestis ~7 kõrgkooli ja 1999. aastal on neid 46, siis need kasvud on hüppelised. Lugejaid, kes vajab kirjandust kuni doktoriõppeni, s.t. generatiivsete uuringute käivitamiseni, on rohkem. Järelikult saab suurema koormuse ka raamatukogu, mis kindlustab lugejahuvi rahuldamise suuremas diapsoonis. See aga tähendab, et tuleb loobuda eelarvamusest, mille järgi on **teaduslik raamatukogu** spetsialiseeritud, rahvaraamatukoguga võrreldes **piiratuma** lugejaskonnaga raamatukogu. Teaduslik, s.o. teaduse huvides komplekteeritud ja teaduse nimel arendatud raamatukogu on meie päevil **universaalistatud** raamatukogu ning tema arengut teiste raamatukogude hulgas mõõdab see, missugune on tema

- 1) kogude avatus,
- 2) kogude universaalsus,
- 3) lugeja-hierarhia rahuldatus,
- 4) rahvusraamatukogu põhimõtte rakendatus.

Kogude **avatus** all mõtlen ma kogude kättesaadavust nii ööpäevas kui ka töönädalas kohapeal ja väljaspool. Kogude **universaalsuse** all on silmas peetud raamatukogu traditsiooniliste kogude ja andmebaaside ulatuvust entsüklopeediliste huvidega lugeja soovide rahuldamiseni. **Lugeja-hierarhia rahuldatust** tähistab raamatukogu võime pakkuda trükisõna suvalist tüüpi kasutajale — olgu see siis koolilaps või professor. **Rahvusraamatukogu põhimõtte** all peetakse siinkohal silmas *Estonica* kogumist ja süstematiseerimist nii, nagu on ühiskondlikult kokku lepitud — muidugi tingimusel, et *Estonica*'t kogutakse võimalikult ammendavalt.

Mida rohkem on loetletud nelja nõuet garanteeritud, seda kõrgem on vastava raamatukogu järk. Põhimõtteliselt on võimalik tagada neid nõudeid ka seadusandlikult, kuid oluline on, kuidas on need nõuded kindlustatud tegelikkuses. Raamatukogu on seda **teaduslikum**, mida **enam** ta eelpool toodud nelja nõude täitmist kindlustab.